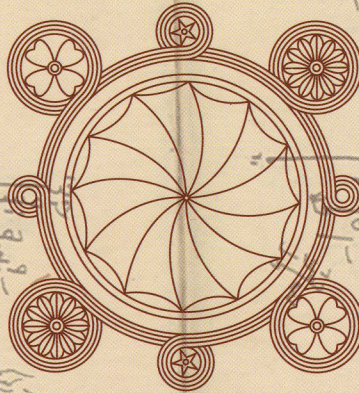

EUMENEIA ŞEYHLÜ - IŞIKLI

Bilal SÖĞÜT
(Editör)

ege

YAYINLARI

İçindekiler

EUMENEIA, ŞEYHLÜ - IŞIKLI

Editör
Bilal SÖĞÜT

YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz	5
Editörden	7
Takdim	9
I. Prehistorik ve Demir Dönemi	
1.1 Tarih Öncesi Dönemlerde Işıklı / Eşref Abay	13
1.2 Eumeneia Açık Hava Kutsal Alanı / Celal Şimşek – M. Ayşem Sezgin	29
II. Hellenistik ve Roma Dönemi	
2.1 Eumeneia'nın Coğrafi, Tarihi ve Siyasi Yapısı / Celal Şimşek	47
2.2 Eumeneia Kent Planı ve Savunması / Tunç Sezgin – Murat Taşkıran	61
2.3 Işıklı Kasabasında Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemine Ait Mimari Elemanların Genel Bir Değerlendirmesi / Bilal Söğüt	73
2.4 Eumeneia'da Bulunan Dorik Mimari Elemanlar / Bilal Söğüt – Zeliha Gider	93
2.5 Eumeneia'dan Paye Başlığı / Banu Yılmaz	101
2.6 Eumeneia Roma Askeri Hamamı Üzerine Bir Öneri / Coşkun Daşbacak	109
2.7 Eumeneia Tympanumlu Su Dağıtım Terminali / Tunç Sezgin	117
2.8 Eumeneia Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme Mustafa Bilgin – Mehmet Okunak	125
III. Bizans Dönemi	
3.1 Eumeneia'da Bir Bizans Kalesi / Thomas Drew-Bear	149
3.2 Işıklı (Eumeneia)'da Bulunan Bizans Dönemine Ait Mimari Plastik Eserler İlker Mete Mimiroğlu	153
IV. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi	
4.1 Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Şeyhlü ve Çevresinin Fethi / Şaban Kök	165
4.2 Işıklı Kasabası Donbey Hamamı Kazısı İlk Raporu / Nesrin Karabay	179

2.6 Eumeneia Roma Askeri Hamamı Üzerine Bir Öneri

Coşkun DAŞBACAK*

Bergama kralı II Attalos Philadelphos (M.Ö. 159-138) tarafından kurulan Eumeneia¹ kenti hakkında antik kaynaklar bilgi vermektedir². Yapılan araştırmalarda elde edilen bilgilere göre Eumeneia, M.S. 1-3. yy arası Romalı askerlerin dinlendikleri bir garnizon kenttir³. Ele geçen yazıtlarda çok sayıda Roma askerlerine ait isim listeleri bulunmaktadır⁴. Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde kentin büyümesi ve bunun da dışında askerlerin temizlik ihtiyacını karşılamak için en az birden fazla hamamın olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak bunların tamamının kesin kalıntıları ve plan tiplerinin kazı yapılmadan tespit edilmesi zordur.

Askeri Hamamlar ve Eumeneia Hamamı

Askerlerin temizlik ihtiyaçlarını karşılamak için özellikle sınır bölgelerinde veya garnizon kentlerde askeri hamamlar inşa edilmiştir. Askerler, hem kendileri için tahsis edilmiş askeri hamamları hem de sivil hamamları kullanmışlardır. Kentlerde bulunan sivil hamamlara, çocuklar, yargı mensupları ve yakınları, imparatorluk kölelerinin ücretsiz girdiği gibi askerler de ücret ödemedi girmektedirler⁵. İmparator Hadrianus'un hamamda eski bir askeri ile yaşadığı diyalog, sivil hamamlara askerlerin de girdiğini göstermektedir⁶. Caracalla, kardeşini öldürdükten sonra saklanmak için askeri bir kampa geldiğinde bazı askerlerin hamamda

* Öğr. Gör. Dr. Coşkun DAŞBACAK, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Denizli.
(cdasbacak@pau.edu.tr)

Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı'nda hazırlanan "Lykos Vadisi Hamam Yapıları" isimli doktora tezimin bir bölümünden oluşturulmuştur.

1 II Attalos Philadelphos (M.Ö. 159-138) tarafından kurulan kente kardeşi Eumenes'in adı verilmiştir. Kent hakkında bkz. Ruge 1907, 1082; Magie 1950, 126, 984; Belke-Mersich 1990, 251-252; Ritti 2008, 13.

2 Strabon XII, VIII, 13; Plinius NH, V, XXIX; Ptolemaeus V, 2.

3 Ritterling, 1927, 30; Buckler-Calder- Guthrie 1933, 122, no.328; Magie 1950, 126; Ritti 2008, 84-85.

4 Ramsay 1897, 377, 379-380; Buckler-Calder-Guthrie 1933, 122, no.328; Magie 1950, 985; Söğüt-Şimşek 2002, 307.

5 Gruben-Krause 1965, 3060; Abbasoğlu 1982, 18; Blyth 1999, 90.

6 "Bir gün imparator yıkanırken, eskiden ordudan tamdığı ihtiyar bir askerin sırtını duvara sürterek yıkandığını görür ve niye böyle yıkandığını sorar. İhtiyar, köle sahibi olmak için para sahibi olmak gerektiğini söyler. Bunun üzerine imparator kendisine hem para hem de köle verir, ikinci gün hamama girince bütün ihtiyarları duvara sürtünerek yıkanırken bulur. Bu kez Hadrianus onlara birbirlerinin sırtlarını yıkamalarını tavsiye eder" (Abbasoğlu 1982, 28, dipnot 100). Ayrıca bkz. Gates 2003, 348.

Res. 1 Işıklı gölünün Helenistik kentten görünümü.

olduklarını söylemiştir⁷. Alexander Severus'dan sonra bazı askerler aşırı banyo yapma alışkanlıkları nedeniyle orduda isyan başlatmışlardır. Suriye lejyonlarından sorumlu Avidius Cassius, askerlerin sürekli banyo yapma isteklerine karşı banyo kurallarını yeniden düzenleyerek sınırlamalar getirmiştir⁸. Bir yazıtta askeri hamamların onarım ve korunmasından imparatorlar ve subayların sorumlu olmasından bahsedilir⁹. Askeri hamamlar Anadolu'da olduğu gibi Kuzey Avrupa'da Roma'nın egemen olduğu bölgelerde (İngiltere, Almanya) izlenebilmektedir. Kuzey Avrupa'da inşa edilen hamamların hangisinin sivil amaçlı hangisinin askeri amaçlı olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Çünkü askeri hamamlar diğer askeri ve sivil yapılardan daha iyi korunmuş durumdadır ve Kuzey Avrupa'da Anadolu'da olduğu gibi Hellenistik mimari anlayışı yoktur¹⁰. Askeri hamamlar M.S. 1. yy.da yarı simetrik ve halka plan tipinde inşa edilmişlerdir. Aksial simetrik plan Cladiuslar Dönemi'nde uygulanmış, bu fonksiyonlu plan tipi yeni kentlere ve büyük kentlerde yayılım göstermiştir¹¹. Askeri hamamlar, sivil hamamlar gibi karmaşık olarak düzenlenmezdi. M.S. 1 ve 2. yy.da apoditerium (soyunma odası), sudatorium (terleme odası)¹², caldarium (sıcak yıkanma odası) yapılmış, M.S. 3. yy.dan itibaren de frigidarium (soğuk yıkanma odası) eklenmiştir. Kent hamamlarında yaygın olarak kullanılan palaestra (fiziksel egzersiz alanı) askeri hamamlarda nadiren yapılırdı¹³. Bu hamamları, subaylar

7 Reeves 1996, 23, dipnot 37.

8 Reeves 1996, 23, dipnot 37.

9 Nielsen 1990, 75.

10 Reeves 1996, 24.

11 Nielsen 1990, 84.

12 Sudatorium M.S. 1 ve 2. yy. da daire formunda yapılmıştır. Wilson 1999, 239–240, Fig. 1.

13 Nielsen 1990, 84.

Res. 2 Işıklı Kaynağı ve Önündeki Göllet.

ve aileleri, askerler, subayların ve askerlerin köleleri kullanıyordu¹⁴. Sivil halk, sabah saatlerinden kapanışına kadar hamamdan yararlanırken askerler, ancak komutanların izin verdiği saatte yararlanabilirlerdi. Günün erken saatlerinde banyo yapılırsa, banyonun verdiği rahatlama ile vücut gevşeyecektir. Vücudun gevşemesi ise bir asker için düşünülebilecek en son şey olmalıdır. Bu nedenle hamama gidiş izini, işlerin ve savaş eğitimlerinin bittiği, vücudun yorulduğu akşama doğru olan saatlerde veriliyor olmalıdır. İmparator Septimus Severus, disiplinsiz askerlerin gün ortasında banyo yapmalarından şikayet etmişti¹⁵. Bu nedenle askerlerin yıkanmaları için kurallar getirilmiş, bu kurallara uygun hamamlar inşa edilmiştir. Askeri hamamlarda dolaşım şu şekilde olmaktadır: Hamama giren asker önce apoditeriuma gelerek üstünü değiştirir, terleme odasına gelerek vücudunu yağlar ve striglisle temizlenirdi. Terleme odasından sonra caldariumda sıcak su ile yıkanır, terleme odasına geri döner veya soğuk suyla yıkanmak, vücuduna kokulu yağ sürmek için frigidarium odasına geçerdi. Daha sonra apoditeriuma geri dönüp elbiselerini giyerek hamam turunu bitirirdi.

Eumeneia, Roma imparatorluğun daimi garnizon kentlerinden birisidir. Kentin daimi garnizon olarak kullanılması için diğer bölgelere hızlı, kolay ulaşımı ve suyun bol olması gerekir. Eumeneia kenti, iç ve batı bölgelerle ulaşımı denetleyen önemli bir noktada yer almaktadır. Bu kentte, halkın ve kalabalık garnizonun ihtiyaçlarını karşılayabileceği, Roma'nın imparatorluk gücünü gösterebileceği ve propagandasını yapacağı bir bölgede anıtsal hamamlar, askerler için de askeri hamamlar inşa edilmiş olmalıdır. Eumeneia'da aşağı

¹⁴ Reeves 1996, 75–78.

¹⁵ Magie 1922, XX-XXII; Reeves 1996, 80.

Res. 3 Eumeneia Beylikler Dönemi Türk Hamamı.

Roma kentinin bulunduğu alanda, kenti doğuya doğru sınırlayan zengin su kaynakları yer almaktadır. Bu kaynaklar Hellenistik Dönemde ovanın içinde güneye doğru akarak büyük bataklıklar oluştururlar. Roma Dönemi'nde bataklıkta bulunan suların Menderes nehrine ulaştırılması için kanallar açılmıştır. Su kaynağı ile Göl arasında bulunan bölüm Kloudros olarak adlandırılmıştır¹⁶. Kent Işıklı su kaynağının etrafında yayıldığı için de su problemi bulunmamaktadır (Res. 1-2). Çünkü kaynağın önündeki suyun içinde bulunan moloz taş ile pişmiş toprak tuğla kullanılarak kireç harç ile örülü su dağıtım terminali vasıtasıyla, kaynak suyunun kent içinde uzun mesafelere ulaştırıldığı anlaşılmaktadır¹⁷. Bu kalıntıların güneyindeki alanda daha önce tespit edilmiş mozaiklerin varlığı bildirilmiş olmakla birlikte, yoğun bitki örtüsü ve suyun berrak olmaması nedeniyle bunun detaylı incelemesi yapılamamıştır. Gelecekte yapılacak bir temizlikten sonra bu mozaiklerin ölçüleri, ait olabileceği yapı ve dönemi ile ilgili daha kesin bilgilere ulaşılabilecektir.

Sarıbaba tepesinin batı yamacında mahalle içinde ve Eski Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesinde olmak üzere M.S. 14-15 yy. Türk Dönemi'ne ait iki adet hamam bulunmaktadır¹⁸ (Res. 3). Kasaba içinde Orta Mahalle'de yer alan büyük hamam, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tiptedir. Bu plan,

16 Glaukos ise bugünkü Kufi çaydır. Kloudros ve Glaukos için bkz. Ramsay 1897, 354; Söğüt-Şimşek 2002, 302.

17 Su dağıtım sistemi ile ilgili geniş bilgi için bu kitap içindeki "Eumeneia Tympanumlu Su Dağıtım Terminali" adlı bölüme bakınız.

18 Işıklı kasabası Orta Mahalle'de büyük hamam (Ağalar hamamı) ve Eski Jandarma Karakolu içinde küçük hamam (Dombey hamamı) bulunmaktadır. Bu Türk dönemi yapıları için bu kitapta "Işıklı (Şeyhli) Türk Dönemi Eserleri" ve Dombey Hamamı adlı bölüme bakınız.

Res. 3 Eumeneia Beylikler Dönemi Türk Hamamı.

Roma kentinin bulunduğu alanda, kenti doğuya doğru sınırlayan zengin su kaynakları yer almaktadır. Bu kaynaklar Hellenistik Dönemde ovanın içinde güneye doğru akarak büyük bataklıklar oluştururlar. Roma Dönemi'nde bataklıkta bulunan suların Menderes nehrine ulaştırılması için kanallar açılmıştır. Su kaynağı ile Göl arasında bulunan bölüm Kloudros olarak adlandırılmıştır¹⁶. Kent Işıklı su kaynağının etrafında yayıldığı için de su problemi bulunmamaktadır (Res. 1-2). Çünkü kaynağın önündeki suyun içinde bulunan moloz taş ile pişmiş toprak tuğla kullanılarak kireç harç ile örülü su dağıtım terminali vasıtasıyla, kaynak suyunun kent içinde uzun mesafelere ulaştırıldığı anlaşılmaktadır¹⁷. Bu kalıntıların güneyindeki alanda daha önce tespit edilmiş mozaiklerin varlığı bildirilmiş olmakla birlikte, yoğun bitki örtüsü ve suyun berrak olmaması nedeniyle bunun detaylı incelemesi yapılamamıştır. Gelecekte yapılacak bir temizlikten sonra bu mozaiklerin ölçüleri, ait olabileceği yapı ve dönemi ile ilgili daha kesin bilgilere ulaşılabilecektir.

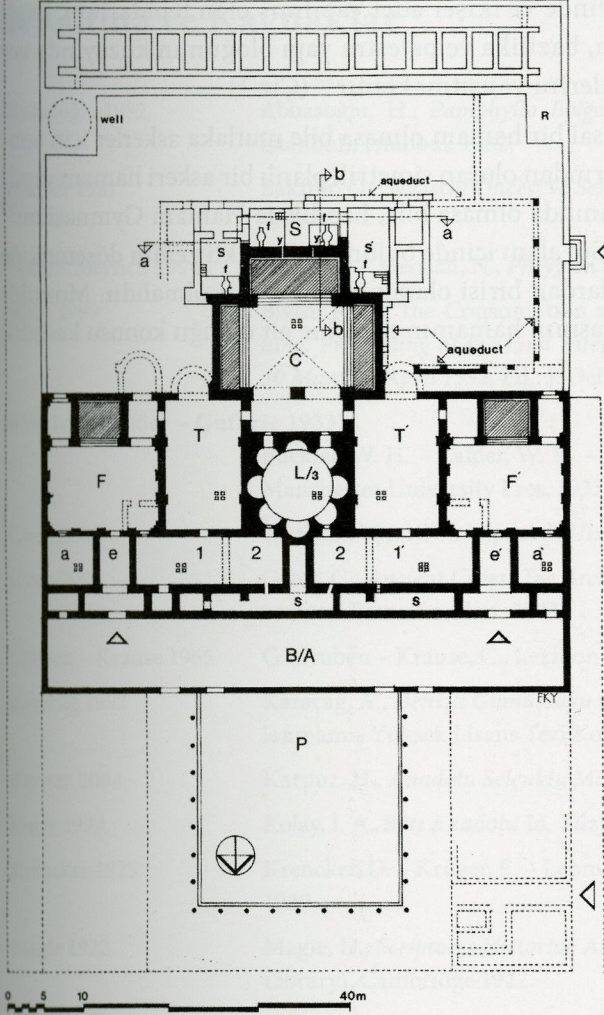
Sarıbaba tepesinin batı yamacında mahalle içinde ve Eski Işıklı Jandarma Karakolu'nun bahçesinde olmak üzere M.S. 14-15 yy. Türk Dönemi'ne ait iki adet hamam bulunmaktadır¹⁸ (Res. 3). Kasaba içinde Orta Mahalle'de yer alan büyük hamam, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tiptedir. Bu plan,

16 Glaukos ise bugünkü Kufi çaydır. Kloudros ve Glaukos için bkz. Ramsay 1897, 354; Söğüt-Şimşek 2002, 302.

17 Su dağıtım sistemi ile ilgili geniş bilgi için bu kitap içindeki "Eumeneia Tympanumlu Su Dağıtım Terminali" adlı bölüme bakınız.

18 Işıklı kasabası Orta Mahalle'de büyük hamam (Ağalar hamamı) ve Eski Jandarma Karakolu içinde küçük hamam (Dombey hamamı) bulunmaktadır. Bu Türk dönemi yapıları için bu kitapta "Işıklı (Şeyhli) Türk Dönemi Eserleri" ve Dombey Hamamı adlı bölüme bakınız.

Çiz. 1 Lambaesis Askeri Hamamı (Yegül 1992, 216, Fig. 244)

sade ve basit bir plan tipi olup kare planlı sıcaklık mekanının bir, iki veya üç kenarına yıkanma hücreleri yerleştirilmiştir¹⁹. Duvar örgüsünde yapı malzemesi olarak taş, tuğla, ahşap ve bağlayıcı olarak harç kullanılmıştır²⁰. Bölgeden çıkartılan taş, tuğlanın yanında çevreden toplanan devşirme malzemeler de duvar örgüsünde kullanılmıştır²¹. Eski Işıklı Jandarma Karakolu bahçesinde yer alan hamam ise moloz taş ve tuğla kullanılarak, ortası kubbeli, enine sıcaklıklı çift halvetli plan tipinde inşa edilmiştir²².

M.S. 148 yılında Anadolu'da bulunan Cohors I Raetorum'un²³ merkezi Eumeneia'dır²⁴. M.S. 196 yılında olan büyük depremden sonra Eumeneia'da yıkılan Roma garnizonu imparator Septimus Severus (M.S. 193–211) tarafından tekrar inşa ettirilmiştir²⁵. Garnizonun bu yeniden inşası sırasında askerler için bir hamam yapılmış olmalıdır. Roma garnizonunu barındıran Eumeneia Kentinde sivil ve askerlerin birlikte yararlanabileceği, M.S. 2.ve 3. yy.da Anadolu'da yaygın olarak kullanılan imparatorluk plan tipinde hamam inşa edilmiş olmalıdır. Kuzey Afrika'da (Cezayir) Lambaesis'de M.S. 2. yy sonu 3. yy. başında inşa edilmiş olan askeri hamam, simetrik imparatorluk plan tipinin tüm özelliklerini göstermektedir²⁶. Kuzey güney doğrultulu inşa edilen hamamda, yapının

19 Öney 1989, 22–25; Karpuz 2004, 105–112. Hamam, soyunma, ılık ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır.

20 "Selçuklu öncesi ve Selçuklu dönemi süresince Anadolu'da tuğla kullanılan yapılarda uygulamalar bazen yalnız yapısal amaca, bazen de süsleme amacını vurgulamaya dönüktür. Yapının beden duvarlarında tuğla salt yapısal amaçlı kullanılırken, aynı yapının iç mekanında, üst örtüsünde süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır" (Bakırer 1981, 19–20).

21 "Batı Anadolu'da antik dönemden beri belli bir gelişme göstererek bütün kültür dönemlerinde uygulanan duvar örgü tekniği ve malzemesinin Türk Dönemi'nde de kullanıldığı görülmektedir. Anıtsal yapılarda, Hellenistik Dönemden itibaren uygulanan kesme taş kaplama, içi moloz taş dolgu duvar tekniği, diğer yapılarda Beyliklerin bulunduğu bölgede Bizans örgü tekniği kullanılmıştır. Beylikler Dönemi anıtsal yapılarında taş/taş almasıık örgü kullanılmış, taş / tuğla almasıık örgü Batı Anadolu'da Beylikler mimarisinde fazla kullanılmamıştır" (Kolay 1999, 126–127).

22 Karaçağ 1992, 19–24; Cirtil 2008, 75–77.

23 Eumeneia'da bulunan Cohors I Raetorum için bkz. Ramsay 1929, 155–160.

24 Ritti 2008, 84,85.

25 Magie 1950, 676; Sherwood 2000, 579. "İmparator Caesar Septimus Severus Pius Pertinax Adiabenicus, dördüncü tribunica potestas sırasında, sekizinci kere imparator, ikinci kere konsül, vatanın babası ilan edildi, depremlerle tahrip olan ..... ordugahı yeniden inşa ettirdi." (Ritti 2008, 82–83).

26 Krencker 1929, 207 Abb. 280.

merkezinde yer alan caldarium, caldariumun kuzeyinde ve ikiŐer adet yapılmış olan tepidarium, frigidarium görülür. Soğuk bölümler olan servis odaları, bazilika ve palestra yapı bloğunun kuzeyinde yer alır. Bu plan, imparatorluk plan tipinin tüm özelliklerini yansıtılmaktadır²⁷ (Çiz 1).

Eumeneia kentinde imparatorluk plan tipinde anıtsal bir hamam olmasa bile mutlaka askerler için apoditerium, frigidarium, sudatorium ve caldarium odalarından oluŐan simetrik planlı bir askeri hamam yapılmış olmalıydı. Eumeneia Hamamı gibi su kaynağı yanında olmasa bile, Laodikeia Hamam Gymnasium²⁸ gibi su dağıtım kulesinin yakınılarında yer almalıdır. Gl alanı içinde bulunan mozaikli zemin döŐemesi de hamamla bağlantılı bir havuz veya hamamın mekanlardan birisi olarak düzenlenmiŐ olmalıdır. Mozaikli mekanı tam olarak görüp inceleyemediğimiz için burasının hamamın neresine ait olduğu konusu kesinlik kazanamamıŐtır.

27 Yegül 1992, 216, Fig. 244. Askeri hamamda kullanılan simetrik plan tipi Hierapolis, Laodikeia kentlerinde inşa edilen sivil hamamlarda da uygulanmıŐtır.

28 Laodikeia hamamları için bkz. Şimşek 2007, 177-200.

Kısaltma ve Kaynaklar

- Abbasoğlu 1982 Abbasoğlu, H., *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul), İstanbul, 1982.
- Bakırer 1981 Bakırer, Ö., *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara, 1981.
- Belke – Mersich 1990 Belke, K. – Mersich, N., *Phrygien und Pisidien*, TIB 7, Wien, 1990.
- Blyth 1999 Blyth, P. H., “The Consumption and Cost of Fuel in Hypocaust Baths,” *Roman Bath and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, England, 30 March-4 April 1992*, Ed.: J. Delaine – D. E. Johnston, Portsmouth, Rhode Island, 1999, 87-98.
- Buckler – Calder – Guthrie 1933 Buckler, W. H. – Calder, W. M. – Guthrie, W. K. C., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, IV*, The Manchester University Press, 1933.
- Cirtıl 2008 Cirtıl, S., “Çivril Su Yapıları”, *Uluçam Armağanı*, Ankara, 2008, 71-97.
- Gates 2003 Gates, C., *Ancient Cities, The Archaeology of Urban Life in The Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome*, London, 2003.
- Gruben – Krause 1965 G. Gruben – Krause, C., *Lexikon der Alten Welt*, Stuttgart, 1965.
- Karaçığ 1992 Karaçığ, A., *Denizli Gümüşsuyu ve Işıklı'daki Türk Eserleri*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Konya, 1992.
- Karpuz 2004 Karpuz, H., *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya, 2004.
- Kolay 1999 Kolay, İ. A., *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara, 1999.
- Krencker 1929 Krencker, D. – Krüger, E. – Lehmann H. und Wachtler, H., *Die Trierer Kaiserthermen*, Augsburg, 1929.
- Magie 1922 Magie, D., *Scriptores Historiae Augustae, I-II*, (MA. Harvard University Press The Loeb Classical Library), Cambridge 1922.
- Magie 1950 Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor, To End Of The Third Century After Christ*, Princeton, 1950.
- Nielsen 1990 Nielsen, I., *Thermae et Balnea, The Architecture and Cultural History of Roman Public Bath, I Text*, Aarhus University Press, 1990.
- Öney 1989 Öney, G., *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara, 1989.
- Parman 2002 Parman, E., *Ortaçağda Bizans Döneminde Frygia, Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserler*, Eskişehir, 2002.
- Plinius Plinius, *Natural History*, Çev.: P. Holland, 1847.
- Ramsay 1897 Ramsay, W. M., *The Cities Bishopricks of Frygia The Local History of Frygia, II*, Oxford, 1897.
- Ramsay 1929 Ramsay, W. M., “Roman Garrisons and Soldiers in Asia Minor”, Part II, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 19, 1929, 155-160.
- Reeves 1996 Reeves, M.B., *The Roman Bath-house at Humeima in its Architectural and Social Context*, (Thesis Degree of Master of Arts, University of Victoria, UMI Ann Arbor), Ann Arbor, 1996.
- Ritterling 1927 Ritterling, E., “Military Forces in the Senatorial Provinces”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 17, 1927, 28-32.
- Ritti 2008 Ritti, T., *Museo Archeologico di Denizli-Hierapolis Catalogo Delle Iscrizioni Greche e Latini Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu, Denizli Yöresinden Gelen Yazıtlar*, (Çev.: N. Fırat), Napoli, 2008.

- Ruge 1907 Ruge, W., "Eumenia", *RE VII-1*, Stuttgart, 1907, 1082.
- Sherwood 2000 Sherwood, AN., *Roman Architectural Influence in Provincia Asia: Augustus to Severus Alexander, I-II*, (Thesis of Ph.D, Princeton University, June 2000), Princeton, 2000.
- Söğüt – Şimşek 2002 Söğüt, B. – Şimşek, C., "Eumeneia", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu*, Çivril, 2002, 301-331.
- Strabon Strabon, *Geographica (Coğrafya)*, (Çev.: A. Pekman), İstanbul, 1987.
- Şimşek 2007 Şimşek, C., *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul 2007.
- Wilson 1999 Wilson, P. R., "Military and Civilian Baths at Catterick (Cataractonium), Yorkshire", *Roman Bath and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, England, 30 March-4 April 1992*, Ed.: J. Delaine, and D. E. Johnston, Portsmouth, Rhode Island, 1999, 239-244.
- Yegül 1992 Yegül, F. K., *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, New York, 1992.